

Forfatteren (f. 1938) er cand.art. i dansk og litteraturhistorie, lektor emer., Nordisk Institut, Aarhus Universitet, og Langkær Gymnasium, Tilst. Han har udgivet flere bind tekster af Johannes V. Jensen, redigeret og bidraget til adskillige bøger om forfatter-skabet, samt skrevet bogen Tilblivelsens digter. Nedslag i Johannes V. Jensens forfatter-skab, 2013.

Aage Jørgensen:

Skalmejen, hyrdedrengens trøst

I 1955 fik digteren Sigfred Pedersen et gennembrud med ”Den gamle skærslippers forårssang”, hvis melodi og lancering Kai Normann Andersen og Johannes Meyer kan takkes for.

Som bekendt begynder sangen i al sin rørende enkelhed således: ”Nu lokker atter de lange veje, / og jeg har flikket de gamle sko. / Og jeg har skåret en grøn skalmeje / bag piledammen ved Holstebro.”

Her skal det dreje sig om skalmejen, som ifølge *Den Danske Ordbog* er et folkeligt træblæseinstrument ”med et mundstykke der minder om oboens”. Vores skærslipper skærer sit instrument ved en piledam, og da formentlig af en grøn pilekvist. At det sker netop ved Holstebro, passer fint med, at stednavnet gerne skal rime på ”sko”. Men er instrumentet så også valgt, fordi dets navn skal rime på ”veje”?

Næppe ret mange ved, hvad en skalmeje egentlig er. *Wikipedia* oplyser, at instrumentet, der stammer fra Bretagne, fandt anvendelse inden for den traditionelle folkemusik, og at tonen er ”meget klar og kraftfuld”, så der skal godt med luft til for at holde den. Ordet stammer fra middelnedertysk ”schalmei”, med græsk rod (”kálamós” = rør). Hvad angår det tekniske, så består mundstykket af ”et dobbelt rørblad” (hvilket peger mod oboen) eller et enkelt (hvilket peger mod klarinetten).

Men mindre må kunne gøre det, hvis skærslipperens instrument skal bestemmes som en skalmeje. *Ordbog over det danske Sprog* anfører da også en *dialektal* betydning: ”fløjte, fremstillet (af børn paa landet) paa forskellig maade af en pile- eller hyldegren”, en forklaring, der understøttes af en lille håndfuld litterære citater, som dog alligevel antyder uenighed om, hvordan instrumentet lyder.

Det kendteste citat er fra Jeppe Aakjærs *Rugens Sange* (1906): ”Jeg slænger Skalmеjen for Munden, / jeg trækker saa lang dens Lyd, / at Kilderne klukker i Lunden, / og Bukkene bræger af Fryd.” Det er hyrdedrengen, der bærer sin byrde – dog jo altså med et smil, skønt Aakjær meget vel vidste, at han idylliserede og romantiserede.

En ældre kollega, selveste Adam Oehlenschläger, taler om ”den ynkeligt skrattende Skalmеie”, mens en yngre, Hans Hartvig Seedorff, skriver: ”Sødt toner min Skalmеjes brudte Rør / og blander Glæde og livsalig Sang / med Blomsterduft og Fuglestemmers Klang.”

Det brudte rør antyder, at Seedorff har tænkt på en ædlere udformning af skalmеjen end den, som f.eks. skærslipperen præsterede. Et citat fra Thomas Clitаus *Poetisk Tiids-Fordriv* (1738), ”Hyrden spiller smukt paa Fløyte og Skalmеye”, peger også på, at skalmеjen ikke uden videre var en fløjte, at i hvert fald denne hyrde har haft to beslægtede instrumenter til rådighed.

På dette felt som på så mange andre er Johannes V. Jensen god at konsultere. Allerede i Amerika-romanen *Hjulet* (1904) figurerer en skalmеje, dog i en temmelig speciel sammenhæng (der i øvrigt også peger i retning af, at fløjte og skalmеje er forskellige ting). Det er Evanston, der griber violoncellen og stryger liv i den: ”Han fik den til at tone og raabe, næsten til at tale; man maatte tænke paa et af Breughels Dyr, hvis Tryne er en Skalmеje, hvis Vom er en Tromme i Bas, og hvis Stjært er en smeltende Fløjte.” Jensen må virkelig have studeret den nederlandske maler!

Adskillige gange figurerer skalmеjen hos Jensen i skildringer af kinesiske bryllupsoptog. Eventyrkomedien *Darduse* fra 1937 har undertitlen ”Bryllupet i Peking”. Ved forårstid er der godt gang i ægteskabsindgåelserne i henhold til, hvad der er blevet aftalt, da børnene var små eller rentaf spæde. ”Bryllupsskalmеjen” høres derfor uafledeligt – ”en fjern brægende Lyd og en taktfast Dunken (...), det er et Bryllupstog med Skalmеje og Tromme der passerer borte i Gaderne”.

Senere i stykket arrangerer kobleren Darduse, en Buddha-agtig mandlig Kirsten Giftekniv, et bryllup. Musikken er i anmarch: ”Hører I Skalmеjen? Den lyder som en vildfaren, brægende Ged.

Det er Bruden der græder! Og hører I Trommen? (...) Det er Brudgommen der øver sin Arm, Tampen der venter!” Hustruvold var i de førrevolutionære kinesiske ægteskaber en af mændenes få fornøjelser. Hustruerne sendte smerten videre til døtrene ved at lemlæste deres fødder.

Jensen var under sit Kina-besøg i 1913 stødt på sådanne bryllupstog og nævner da også ét i *Introduktion til vor Tidsalder* (1915). Det bevæger sig gennem gaden ”med Musik, Skalmeje og Gonggong”, og med bruden i et bur båret af kulier. Også i en tekst fra 1924, ”Darduses Myndlinge”, der foregriber komedien, dukker et bryllupstog op, vel i realiteten det samme – men denne gang karakteriseres musikken således: ”Man synes næsten man hører nogen græde, i Skalmejens Toner, som en vildfaren, jamrende Ged, men Trommen slaar, saa det dunker, overdøver Skalmejen med sin grove, brovtende og tærskende Takt.” Igen: trommen slår, skalmejen græder.

Ved bryllupper i Himmerland blev der i de gamle dage spillet på klarinet. Herom står der i *Jørgine* fra 1926: ”Klarinetten er gammel som Livet paa Landet, den gaar tilbage til den urgamle Skalmeje, Hyrdens Instrument; og den klædte Spillemanden anderledes godt, naar han gabede vidt og bredt over Mundstykket som en Pan, end Hornet, der gav udblæste Kinder og en presset anstrengt Stilling.” Klarinetten var et fint instrument, gerne lavet af gult buksbomtræ; det senere tilkomne horn var ”det bare Isenkram, en Tyndtarm af Messing”, et kulturelt forfaldstegn altså.

Andetsteds, i et lille essay om Grimms eventyr (1941), omtales et par indslag i nytårsaftensunderholdningen, rumlepotten og ”et Instrument Bondeungdommen lavede sig af en Pennepose med en Split i som Tungen paa en Skalmeje”. Et sådant instrument, lavet af en gåsefjer, kan næppe larme ret meget, men dets ”pludselige Gal” kaldes ikke desto mindre ”forfærdeligt, som af en rød Hane fra Helvede, til at faa Is i Haarrødderne af”. Referencen til skalmejen indebærer næppe, at også den galede infamt som en helvedeshane, den går snarere på det tekniske.

I det hele taget kredser Johannes V. Jensen gerne om skalmejens lyd. En forårsartikel i *Sælernes Ø* (1934) skildrer, hvordan han på den såkaldte Paradisslette i Zoologisk Have hører ”det spæde Bræg

af et nyfødt Lam” – ”en Skalmeketone som bringer Foraaret, og alle svundne Foraar, det første Foraar, i Erindring”. Hvilket kan minde om, at det genfødte liv i Jensens ateistiske religion var selve den afgørende åbenbaring.

Også spæde menneskebørn kan lyde skalmejeagtige, som i ”Vort Haab” (1943), hvor scenen er en klinik, der genlyder af ”gennemtrængende, forfærdende Skrig fra Fødestuerne”. Men i vepauserne ”høres Skalmеjen, den første spæde Note fra de Nyfødte, efter at Luften er traadt ind i Lungerne paa dem”.

En særlig skalmeje dukker op i ”Potowatomis Datter” (1907). Jeget, på andejagt i Arkansas, har udstyret sig med ”en lille særlig afstemt Skalmеje, en *duckcall*”. Og bedraget virker faktisk: ”Jeg kunde flere Toner paa Skalmеjen, vidste altid at træffe den rette Morgenstemning. Jeg rappede op til dem i lys Glæde, som var Al-verden fuld af Mad herneden, jeg rallede sørgeligt, indstændigt, for at faa dem med i Medynk, jeg anklagede, græd paa Skalmеjen, jeg rev fyrige Skrig op under Himlen og kælne Vak som fra en ung yndig And, jeg spillede saa saare.” Den indfødte, anderledes erfarne jagtkammerat Low derimod behøvede intet instrument, ”han kunde Andemælet udenad”.

Den berømteste skalmejeforekomst hos Jensen er i ”Ved Frokosten” (*Digte*, 1906). Bænkevarmer-jeget er ikke til harmfulde protester over verdens skæve gang; ”hellere lyser jeg Lykken høfligt ud af mit Hjærte / med samt alle Glædespiger og Skalmеjer”, erklærer han. Fornemmer man, at der hér knyttes en forbindelse mellem de lette damer og de primitive blæseinstrumenter?

Fælles for de fremdragne citater er, at de ganske vist bidrager til indkredsning af instrumentet og dets anvendelse og lyd, men knap nok til konkret viden om, hvordan det så ud og blev fremstillet. Herom gives en antydning i artiklen ”Bønderbørns Lege” (*Møllen*, 1944), en art systematisering af, hvad Johannes V. Jensen erindrede om den sag. Et vigtigt punkt er, at alt dengang (før det modernes indbrud) blev selvproduceret, fra dragesnore til musikinstrumenter, af hvilke først nævnes græsbladet mellem fingrene og pilefløjten, der jo tørrede ud, hvorefter det hedder: ”Varigere var Skalmеjen, som vi lavede ved at flække et Stykke magert Træ paa langs og hule Halvdelen ud, med en

Lamel til at gabe over som paa en Klarinet, i Virkeligheden Klarinet-tens Urtype, hvorpaa Delene blev bundet sammen og forsynet med Huller. Instrumentet gav en Lyd som af en brægende Ged, man blev jaget ud af Huset, naar man vilde give et Nummer paa det (...). Fjernt i Kærene gik det an at bruge Skalmejen. Her var den Hyrdedrengens Trøst.”

I øvrigt var det selvfølgelig ”Spilmanden”, der tog sig af den lokale musikforsyning, mens tatere lejlighedsvis lagde vejen forbi – som det fremgår bl.a. af dette citat fra *Dansk Folkeblad* (1841-42): fra heden ”lyde hine dybe forunderlige Toner af deres Sange og Skalmeier” (hvortil er føjet noten: ”Dette Slags ’Skalmeie’ er et dem eget Instrument, i Toner og Dannelse liig en Klarinet”).

I den fysiske verden er der ikke ret mange skalmejer tilbage, et dusin eller deromkring på danske museer, bl.a. fem på Skive Museum. De er fra 13 til 37 cm lange. Jeppe Aakjær havde én, som nu findes på Musikhistorisk Museum i København.

Fem klarinet-skalmejer, ca. 1925. Skive Museum.

Encyklopædien har den tilføjelse, at man i tyvernes Tyskland udviklede "et messingblæseinstrument med 3-16 skalmejelignende tonerør og en gennemtrængende klang", som blev kaldt en skalmeje eller en Martinstrumpet, og som man i DDR-tiden hægede om som "en del af en proletariske kulturarv".

For god ordens skyld må endnu tilføjes, at ordet "skalmeje" også anvendes, vel spøgefuldt, om hovedet ("skallen"). Man kan blive gal i skalmejen, og i slagsmål kan man få en ordentlig én på skalmejen, og en drukkenbolt kan få for meget på skalmejen.

Noter:

1. Opmærksomheden henledes på Mogens Friis, "Skalmejen – et folkeinstrument", *CUSTOS. Tidsskrift for tidlig musik*, 3. årgang, nr. 8, 2006, s. 12-17.
2. Musikinstrumentmuseet i Bruxelles modtog i 1912 fra den danske musikhistoriker Hortense Panum to Salling-skalmejer, jf. herom: http://www.mim.be/skalmeje?from_i_m=1.

Referencer:

- Madame D'Ora / Hjulet* [1904-05], ved Sven Hakon Rossel, 1997; citat fra s. 288 (Breughel-billedet er ikke identificeret).
- Darduse. Bryllupet i Peking*, 1937; citater fra s. 37 og 66f.
- Introduktion til vor Tidsalder*, 1915; citat fra s. 313.
- "Darduses Myndlinge" [1924], *Ved Livets Bred*, 1928, s. 52-72, citat fra s. 60.
- Jørgine*, 1926; citat fra s. 10.
- "Indledning til Anton Hansen: 62 Tegninger til Grimms Eventyr" [1941], *Ord og virkelighed*, 2014, bind 4, s. 349-52; citat fra s. 350.
- "De maar saa vel i Danmark" [1934], *Sælernes Ø*, 1934, s. 62-69; citat fra s. 62.
- "Vort Haab" [1943], *Møllen*, 1944, s. 143-52; citat fra s. 144.
- "Potowatomis Datter" [1905], *Myter og Jagter*, 1907, s. 147-66; citater fra s. 151f.
- "Ved Frokosten", *Samlede digte*, 2006, bind 1, s. 45-48; citat fra s. 46.
- "Bønderbørns Lege" [1941], *Møllen*, 1944, s. 63-73; citat fra s. 69.

Denne artikel er skrevet til Ord & Sag, men i mellemtiden trykt i Politiken tidligere på året.